

**ЗАМІНА ПОЛІВОЖДИЗМУ СТАЛІНСЬКОЮ АВТОКРАТІЄЮ
(20-ті – 30-ті рр.): СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗРОБКИ ТЕМИ
У РОСІЙСЬКІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ**

Метою дослідження є аналіз російської історіографії (кінця 80-х рр. ХХ ст. – початку ХХІ ст.) щодо заміни полівождизму на сталінську автократію в СРСР у 20-х -30-х рр., використання більшовицькими лідерами (В. Леніним, Й. Сталіним) маніпулятивних стратегій та імперативного (директивного) впливу. Роботу написано на основі аналізу праць російських істориків, політологів, філософів, управлінців.

Ключові слова: тоталітаризм, маніпулювання, полівождизм, одноособісна диктатура.

*«Навіть найкращі наміри створити на землі рай можуть перетворити її в пекло – пекло, яке людина – і тільки вона – може створити своїм братам»
(К. Поппер [26])*

20-ті – 30-ті роки ХХ століття – найсуперечливіший період розвитку Радянського Союзу. Як наслідок, історіографічний дискурс СРСР 20-х – 30-х рр. в Росії є значним та нараховує тисячі примірників монографій, статей, мемуарів, збірок документальних джерел та ін.

У сучасному російському світогляді спостерігаються тенденції формування нової постперебудовної традиції сприйняття індустріалізації радянської країни як періоду ефективного державного менеджменту. Проводиться думка про те, що високі темпи росту радянської економіки давали значний ресурс просування комуністичної ідеології і світовій гегемонії СРСР. На думку А. Неклесси, «Сталін дав хід новій моделі розвитку Росії, котра набула рис принципу нового інноваційного проекту – атомно-космічного» [29]. Відомий російський вчений В. Голдін зауважує, що «перебудова, розпад СРСР <...> сприяли інвентаризації історіографічного спадку, а пошук нових підходів, концепцій та інтерпретацій став актуальним завданням не тільки російських, але й зарубіжних істориків. Кожне нове покоління істориків створює свою історію минулих подій» [5, с.13]. Науковець закликає дотримуватися принципу історизму та не піддаштовувати історію під політичну кон'юнктуру.

Щодо співпраці українських та російських істориків, то вона, на думку І. Терлецької, є недостатньою: «В Україні після 1991 р. відчутно зменшився інтерес до російської історіографії, так само як і в Росії до української. Російські історіографи аналізують в основному вітчизняну та західну історіографію сталінської епохи» [31, с.298].

Метою дослідження є аналіз російської історіографії (кінця 80-х рр. ХХ ст. – початку ХХІ ст.) щодо заміни полівождизму на сталінську автократію в СРСР у 20-х – 30-х рр., використання більшовицькими лідерами (В. Леніним, Й. Сталіним) маніпулятивних стратегій та імперативного (директивного) впливу. Роботу написано на основі аналізу праць російських істориків, політологів, філософів, управлінців.

У розрізі нашого дослідження беззаперечний інтерес представляє ґрунтовна праця А. Ахієзера «Росія: критика історичного досвіду», яка дозволяє визначити основні напрямки використаних історіографами методологічних підходів. Автор також аналізує застосування В. Леніном маніпулятивних стратегій: «Ленін діяв відповідно до логіки кон'юнктурного маніпулювання. На відміну від Маркса, котрий діяв у розрізі стратегічних та тактичних завдань та в залежності від своїх теоретичних <...> поглядів, тобто відповідно до іманентної логіки думки <...> Ідеологія Леніна в дійсності не мала нічого абсолютного та незмінного, за винятком прагнення постійно та за допомогою будь-яких засобів вирішувати медіаційне завдання, маніпулювання ідеями, людьми, ресурсами» [1, с.391-392]. Сам В. Ленін неодноразово підкреслював, що «люди завжди були та завжди будуть дурненькими жертвами брехні та самооббріхування в політиці, допоки вони не навчаться за моральними, релігійними, політичними, соціальними фразами, заявами, обіцянками знаходити інтереси тих чи інших класів» [18, с.56].

У книзі М. Восленського «Номенклатура. Пануючий клас Радянського Союзу» акцентується увага на тому, що «Ленін явно не вірив переконанням та поривам самопожертви, він вважав можливим будувати підготовку революції тільки на тотальній залежності штатних революціонерів від керівництва організації <...> не про класову демократичну організацію пролетаріату йшла мова, а створювалася свого роду революційна «мафія», де демократизм вважався непотрібною грою, все було засновано на конспірації та круговій поруці; членам мафії, яких організація вважала непотрібними <...> загрожувала смерть» [2, с.52].

На думку доктора філософських наук А. Липкіна, «Ленін виграв боротьбу на першому етапі – етапі Громадянської війни. Народні маси визнали в якості правителів Леніна та більшовиків <...> Другий етап внутрішньополітичної боротьби виграв Сталін. При ньому сформувався радянський варіант самодержавної конфігурації правління з генсеком-самодержцем на чолі». Автор стверджує, що даний процес «йшов «не згори», а «знизу»: «Той хто зможе зайняти та втриматися на місці самодержця стає об'єктом поклоніння для народних мас, така атрибутивна якість цього місця». На думку науковця, в радянській Росії було відтворено самодержавну систему правління, але з новим людським, соціальним, інституціональним наповненням [20, с.3]. Апелюючи до відомого американського вченого Р. Пайпса (Прим. авт.), автора відомих праць «Росія при більшовиках» [24], «Три «чому» російської революції» [25] та інших західних «ортодоксальних» істориків, А. Липкін зазначає: «Західні «ортодоксальні» історики старшого покоління стверджували, що при порівнянні російської історії з європейською вони помічали схожість зі східними державами <...> такий аналіз зміщує посередницько-управлінський прошарок (включаючи інтелігенцію) з народною масою» [20, с.3].

На думку політолога, історика, фундатора субдисципліни «елітологія» в Росії О. Гаман-Голутвіної, «Практично всі російські рево-

люції та всі успішні російські модернізації були «революціями згори» <...> Домінуюча роль політичної еліти суттєво відрізняє Росію від класичної моделі еволюційного розвитку (характерного для Західної Європи та США), провідними силами якого є економічні потреби, ініційовані «знизу», продиктований приватним інтересом характер імпульсів розвитку. Якщо у Росії держава буде суспільство, то в Західній Європі суспільство буде державу» [4].

К. Самойлова у дисертації «Політична еліта ХХ ст.: деякі особливості формування та діяльності» також зазначає, що «протягом ХХ ст. в Росії неодноразово відбувалося здійснення модернізації «згори», це об'єктивно збільшувало роль політичної еліти та її вплив на суспільство» (Прим. авт). В офіційних радянських документах не використовували термін «еліта», а – «номенклатура») [30].

Особливо слід відзначити роботи відомого російського філософа, логіка, політолога О. Зінов'єва, який написав і опублікував за кордоном та у Росії ряд оригінальних праць, що привернули увагу широкого кола дослідників глибоким знанням предмета дослідження, зверненням до власного досвіду, неупередженими висновками та реальними прогнозами. О. Зінов'єв у книзі «Російська доля, сповідь відщепенця» зазначав: «Ніякого ідеального суспільства всезагальної рівності, справедливості ніколи не було, немає і ніколи не буде. Таке суспільство неможливе в принципі. Повний комунізм, обіцяний марксизмом, є утопічною казкою» [10, с.160]. Дану думку він продовжив у книзі «Загибель російського комунізму», наголошуючи, що «при комунізмі домінуючою є не добровільна самоорганізація мас людей знизу, як це мало місце наприклад в історії становлення США, а примусова організація згори, як це мало місце в історії Росії з перших днів її існування» [11, с.16]. У праці «Нездійснений проект» автор пише, що «комуністичне суспільство в Радянському Союзі виросло на основі того матеріалу, який надала дореволюційна Росія. І тепер багато в радянському житті виглядає як продовження старих російських традицій, інерція і пережиток минулого. Наприклад, Росія з глибини віків була бюрократичною державою, революція лише розчистила дорогу цій старій тенденції та посилила її» [13, с.28]. У книзі «Зяючі висоти» науковець пише про те, що «державна є системою соціальної влади даного суспільства. У системі влади зайнята приблизно п'ята частина дорослого населення. Переважна більшість її представників низькооплачувані службовці. Це влада жебраків, або жебрацька влада. Звідси – невідворотна тенденція компенсації низької зарплати шляхом використання службового становища. Наявність незначної влади веде до тенденції компенсації неповноти влади перевищенням офіційних повноважень» [12, с.454].

Російський дослідник, автор семитомної праці з внутрішньопартійної боротьби в СРСР у 1920-1930 рр. В. Роговін, виступаючи зі своєю лекцією «Нерівність, бюрократія і зрада соціалізму в Радянському Союзі» у німецькому університеті м. Рур у 1996 р. підтвердив попередню тезу О. Зінов'єва, зазначаючи, що «з середини 1920-х років ситуація в Радянському Союзі почала розви-

ватися у зворотному напрямку. Правляча бюрократія виключила працівників з будь-якої участі у розподілі матеріальних благ і перетворилася на потужну касту тих, хто розподіляє матеріальні блага, зокрема, контролюючих розподіл товарів. До середини 1930-х років диспропорції щодо нерівності та відсутності соціальної справедливості в Радянському Союзі перевищувала ту, яка існувала в розвинених капіталістичних країнах» [27].

У розрізі нашого дослідження необхідно виокремити книгу В. Роговіна «Сталінський неопеп», присвячену аналізу подій внутрішньопартійної боротьби у ВКП(б) у 20-х – 30-х рр. Автор зауважує: «До середини 30-х рр. <...> партія з життєдіяльного організму, якою вона була при Леніні, деградувала до стану бездушного виконавчого механізму <...> Сталін був остаточно затверджений в статусі «батька народів». Вчений у вступі до книги робить таке припущення: «Історичний процес, відкритий Жовтневою революцією, не завершено, а тимчасово призупинено. Величезна історична поразка соціалізму, на межі 90-х рр., не означає, що наступні десятиліття пройнуть під знаком триумфального руху капіталізму в усьому світі», та попереджає про новий підйом комуністичного руху у майбутньому [28].

О. Хлевнюк вдало дослідив у праці «Хазяїн. Сталін і утвердження сталінської диктатури» перетворення Й. Сталіна у «хазяїна». На думку історика, будову влади в СРСР умовно можна представити у вигляді трирівневої піраміди. «На початок 1928 р. члени Політбюро (верхівка піраміди) залишалися відносно самостійними політичними фігурами. Середній рівень піраміди – члени ЦК ВКП(б) – теж відносно самостійні політичні фігури, від голів яких залежало рішення проблеми лідерства в Політбюро. Між верхівкою піраміди та її середньою частиною склалися патрон-клієнтські відносини. Ці відносини досить довго були бар'єром для одноосібної диктатури. Науковець підкреслює, що «внаслідок усунення від влади групи радянських вождів першого рівня Сталін опинився найсильнішою фігурою в Політбюро та взяв у свої руки визначення «генеральної лінії» партійної політики <...> Політбюро отримало лідера, котрий сконцентрував у своїх руках величезну владу та перетворився на диктатора» [34, с.24].

Й. Сталіна, між собою «батьки» опозиції (окрім згаданого «хазяїна»), називали «Чингісханом Політбюро, азіатом, новим Іваном Грозним» [7, с. 25]. На думку В. Роговіна, «Сталін після усунення «надійних» партійців, пов'язав своє найближче оточення кривавою круговою порукою <...> Він добре пам'ятав «тезу про Клемансо», висунуту Троцьким у 1927 р.» [28].

У Ю. Ємельянова знаходимо роздуми про те, що «суперництво 1928-1929 рр. не було випадковим і породженим лише дурним характером Сталіна» [7, с.276]. «Для добре організованої машини знищення потрібен був не холоднокровний садист або жорстокий самодур, а бездоганний виконавець, котрий має скромні інтелектуальні та духовні запати. Раз повіривши у просту схему, пояснюючу світ, у якому він був на стороні Добра, а його вороги – Зла,

така людина могла проявити нереальну впертість, захищаючи положення цієї схеми та не роздумуючи виконувати і навіть видавати найжорстокіші накази» [7, с.111].

Протягом 20-х – 30-х рр. Сталін дотримувався проголошеного ним же принципу «кадри вирішують все», поступово формуючи апарат особистої влади [14]. Головним політичним імперативом для Сталіна стала заміна влади номенклатурної олігархії (так званої диктатури партії) його одноосібною диктатурою. Полівождизм мав поступитися своїм місцем [17].

«Терор і страх використовувалися не тільки як інструмент залякування дійсних або уявних ворогів і супротивників, але і як щоденні інструменти управління масами» [3]. Аналізуючи тоталітарний режим, К. Гаджиев використовує категорії «зворотна теократія», «ізотеричність» (стосовно більшовицької конспіративної партії), «автократія» (тоталітарна диктатура, заснована на сучасній технології і масовій легітимазії) [3].

Це вже після війни, пройшовши «великий терор», номенклатура буде відхрещуватися від минулого, як слушно зауважував О. Лейбович: «Радянська номенклатура, котра виросла в умовах терору та котра десятиліттями використовувала відповідні управлінські практики <...> буде намагатися відмовитися та забути про них, або хоча б витіснити їх на периферію політичної свідомості» [19, с.7].

Відомий російський науковець В. Цаф наголошує на пролонгованості наслідків націоналізації, ліквідації куркульства, індустріалізації та інших кампаній, стверджуючи, що «ми спробували ВРР у небачених у світі масштабах. На жаль, завжди виходила перша частина процесу (зруйнувати), рідше – друга (збудувати)» [35, с.5].

Цінний фактичний матеріал міститься у праці В. Ісупова «Демографічні катастрофи та кризи в Росії в першій половині ХХ ст.: Історико-демографічні нариси». Автор зазначає, що «Радянський Союз намаганнями Сталіна був перетворений у 1932-1933 рр. у величезне кладовище <...> У 1933 р. були перевищені показники смертності, характерні періоду революції та Громадянської війни <...> Зменшення населення Радянського Союзу за рахунок перевищення кількості померлих над тими, хто народився, склало близько 6 млн. осіб <...> втрати від голоду близько 7 млн.» [15, с.4].

В. Жиромська у монографії «Демографічна історія Росії у 1930-тих рр. Погляд у невідоме» [8] та статті «Голод 1932-1933 років у Росії та сучасні міжнародні відносини», опублікованій у січні 2012 р. зазначає, що голод 1932-1933 рр. було спричинено проведенням форсованої індустріалізації та насильницької колективізації <...> Як наслідок, голод 1932-1933 рр. вразив практично всі зернові райони СРСР – Україну, Росію, Казахстан, Киргизію та деякі райони Таджикистану <...> Від голоду 1932-1933 рр. в СРСР загинуло приблизно близько 8 млн. осіб» [9].

Підтвердження попередніх думок можна знайти у С. Голотика та В. Мінаєва у спільній монографії «Населення і влада. Нариси демографічної історії СРСР 1930-х років» [6].

Сучасний рівень історичних досліджень потребує об'єктивних не заідеологізованих підходів до висвітлення історичної минувшини радянського періоду. Г. Трукан у праці «Шлях до тоталітаризму: 1917-1929 рр.» подає матеріал у контексті аналізу теорій вивчення історії, зокрема, всесвітньо-історичної та таких її напрямків: матеріалістичного, ліберального, технологічного, зауважуючи, що «кожна теорія, вибираючи з численних історичних фактів свої факти, вибудовує власний причинно-наслідковий зв'язок, має свої пояснення в літературі, історіографії, вивчає свій історичний досвід, робить свої висновки та прогнози на майбутнє» [33, с.9].

У 2012 р. у Росії вийшли базові підручники для студентів ВНЗ за редакцією В. Кирилова [16], М. Ходякова, В. Кугузова, І. Ратьковського [22]. Автори підручників репрезентували дефінітивні матеріали, серед яких є розділи у яких, висвітлюються питання передумов, форм і методів встановлення монопартійної системи та її наслідків.

Аналізуючи процес легітимації більшовицького режиму в 20-х – 30-х рр., не можна не звернути увагу на праці, котрі були написані не стільки на документальній базі, скільки на свідченнях сучасників подій. У російській історіографії резонанс отримала книга Ю. Лоджиженського «Від Червоного Хреста до боротьби з комуністичним Інтернаціоналом» [21]. Автор книги зазначає, що «радянський лад терпиться народом, але органічно з ним не зріє. Він тримається терором, народною темнотою, але по суті він слабкий та позбавлений справжнього глибокого коріння» [21, с.484] Завдяки своїй полемічності та неоднозначності книга лягла в основу подальших наукових досліджень діяльності більшовицьких лідерів по усуненню своїх політичних опонентів.

Можна констатувати, що праці російських науковців характеризуються потужною джерельною базою. На сьогоднішні ними опрацьовано основні масиви архівних джерел Державного архіву Російської Федерації, Російського державного військового архіву, Російського державного архіву соціально-політичної історії та доступну для науковців частину матеріалів з архіву Президента Російської Федерації. На думку О. Хлевнюка, «недостатньо вивченими залишаються оригінальні тексти протоколів засідань Політбюро <...> котрі мають первісний, часто рукописний варіант, і дають додаткові можливості для дослідження процесів прийняття рішень» [34, с.15-16]. У підсумку варто звернутися до висновків О. Хлевнюка, зокрема: «Реальний сталінізм був надто репресивним. Його крайності та ексцеси були надлишковими навіть з точки зору потреб диктатури, а тому не тільки не посилювали її, але послаблювали. Тільки така виключно багата ресурсами та населенням країна як СРСР, могла витримати модернізацію в сталінському варіанті, сплатити, м'яко кажучи, «затратні» соціальні і економічні експерименти та навіть отримати на виході видимі результати. Насущні завдання модернізації вирішилися б більш дієво та з меншими жертвами без Сталіна» [34, с.462].

Як слушно зауважує російський історик та філософ В. Остроухов у праці «Насилля крізь призму віків: історико-філософський

аналіз: «Пріоритетність ідеології над мораллю, як засвідчила історія ХХ ст., не може бути виправдана ніякою науковістю, істинністю, достовірністю і реальністю уявлень відносно функціонування суспільства, нації, держави, особистості та людської цивілізації в цілому» [23].

Список використаних джерел:

1. Ахиезер А. Россия: критика исторического опыта. – Т.1: От прошлого к будущему / А. Ахиезер. – Режим доступа до книги: www.twirpx.com/file/405668/. – Россия.
2. Восленский М. Номенклатура. Господствующий класс Советского Союза / М. Восленский. – М. : Сов. Россия совм. с МП «Октябрь», 1991. – 624 с.
3. Гаджиев К.С. Политология : учеб. для высш. учеб. завед. / К.С. Гаджиев. – М. : Логос, 2001. – 488 с.: ил.
4. Гаман-Голутвина О.В. Политические элиты России: веки исторической эволюции. – 2-е изд. / О.В. Гаман-Голутвина. – М. : Росспэн, 2006. – 446 с. – Режим доступа до книги: gaman1.narod.ru/.
5. Голдин В.И. Россия в гражданской войне. Очерки новейшей историографии (вторая половина 1980-х – 90-е годы) / В.И. Голдин. – Архангельск: БОРГЕС, 2000. – 280 с.
6. Голотик С.И. Население и власть. Очерки демографической истории СССР 1930-х годов / С.И. Голотик, В.В. Минаев. – М. : Изд-во Ипполитова, 2004. – 315 с.
7. Емельянов Ю.В. Заметки о Бухарине: Революция. История. Личность / Ю.В. Емельянов. – М. : Мол. гвардия, 1989. – 320 с.
8. Жиромская В.Б. Демографическая история России в 1930-е гг. Взгляд в неизвестное / В.Б. Жиромская. – М. : Российская политическая энциклопедия, 2001. – 280 с.
9. Жиромская В.Б. Голод 1932-1933 годов в России и современные международные отношения / В.Б. Жиромская. – Режим доступа: www.mirvboe.ru/.../golod-1932-1933-godov-v-rossii-i-sovremenn.
10. Зиновьев А. Русская судьба, исповедь отщепенца / А. Зиновьев. – М. : Центрполиграф, 2000. – 506 с.
11. Зиновьев А.А. Гибель русского коммунизма / А. Зиновьев. – М. : Центрполиграф, 2001. – 431 с.
12. Зиновьев А.А. Зияющие высоты: роман / Александр Зиновьев. – М. : АСТ: Астрель, 2010. – 766, [2] с.
13. Зиновьев А. Несостоявшийся проект: Распутье. Русская трагедия [сб.] / Александр Зиновьев. – М. : АСТ: Астрель, 2011. – 542, [2] с.
14. История Советской России / Ратьковский И.С., Ходяков М.В. – СПб. : Лань, 2001. – 416 с. – Режим доступа до книги: www.gumer.info/bibliotek_Buks/History/Rat/index.php.
15. Исупов В.А. Демографические катастрофы и кризисы в России в первой половине ХХ века : историко-демографические очерки / В.А. Исупов. – Новосибирск, 2000. – 244 с.
16. Кириллов В.В. История России : учеб. пособие для бакалавров / В.В. Кириллов. – 4-е изд., перераб. и доп. / В.В. Кириллов. – М. : Юрайт, 2012. – 661 с.
17. Костырченко Г. Тайная политика Сталина. Власть и антисемитизм / Г. Костырченко. – М. : Международные отношения, 2003. – Режим доступа до книги: krotov.info/libr_min/11_k/os/tyrchenko_7.html.
18. Ленин В. О национальной гордости великороссов / В. Ленин. – СПб. : Азбука-классика, 2010. – 256 с.

19. Лейбович О.А. В городе М. Очерки социальной повседневности советской провинции в 40–50-х гг. / О.А. Лейбович. – 2-е изд., испр. – М. : РОССПЭН; Фонд Первого Президента России Б.Н. Ельцина, 2008. – 295 с. – (История сталинизма).
20. Липкин А.И. Прав ли Р. Пайпс? / А.И. Липкин. – Режим доступа до статті: philosophy.mipt.ru/publications/works/lipkin/civilization/paip.s.html.
21. Лодыженский, Ю.И. От Красного Креста к борьбе с коммунистическим Интернационалом / Ю.И. Лодыженский. – М. : Айрис-пресс, 2007. – 576 с. + вкл. 16 с. – (Белая Россия).
22. Новейшая история России. 1914-2010 : учеб. пособ. для бакалавров / М.В. Ходяков, В.А. Кутузов, И.С. Ратьковский [и др.] ; под ред. М.В. Ходякова. – 5-е изд., испр. и доп. – М. : Юрайт, 2012. – 538 с.
23. Остроухов В.В. Насилие сквозь призму веков : историко-философский анализ / В.В. Остроухов. – М. : ОЛМА-ПРЕСС, 2003. – 191 с. – Режим доступа до книги: books.google.com.ua/books?isbn=5224040450.
24. Пайпс Р. Россия при большевиках / Р. Пайпс. – М. : РОССПЭН, 1997. – 662 с.
25. Пайпс Р. Три «почему» русской революции / Р. Пайпс. – Режим доступа: krotov.info/libr_min/16_p/ay/ps_04.htm.
26. Попер К. Відкрите суспільство та його вороги / К. Попер ; перекл. з англ. О. Коваленка. – К. : Основи, 1994. – Т.1. – 444 с.
27. Роговин В. Social inequality, bureaucracy and the betrayal of socialism in the Soviet Union / В. Роговин. – Режим доступа: www.wsws.org/exhibits/1937/lecture3.htm.
28. В. Роговин «Сталинский неонеп» / В. Роговин. – М., 1994. – Режим доступа до книги: trst.narod.ru/rogovin/t3/oglav.htm.
29. Русский журнал о сталинизме. Сталин – это наше что? (Круглый стол). – Режим доступа: arctogaia.com/public/stalinizm.html.
30. Самойлова Е.Н. Политическая элита Росси ХХ века: некоторые особенности формирования и деятельности / Е.Н. Самойлова. – Режим доступа: www.dissercat.com/.../politicheskaya-elita-rossii-xx-veka-nek... – Россия.
31. Терлецька І. Російська історіографія сталінських репресій (кінець 1980-х – 2000-х рр.) / І. Терлецька. – Режим доступа до журн.: histans.com/JournALL/graf/graf.../15.pdf.
32. Теория государства и права : учеб. для вузов / под ред. В.М. Корельского и В.Д. Перевалова. – 2-е изд., изм. и доп. – М. : НОРМА, 2002. – 616 с.
33. Трукан Г.А. Путь к тоталитаризму: 1917-1929 гг. / Г.А. Туркан. – М. : Наука, 1994. – 167 с.
34. Хлевнюк О.В. Хозяин. Сталин и утверждение сталинской диктатуры / О.В. Хлевнюк. – М. : РОССПЭН; Фонд Первого Президента России Б.Н. Ельцина, 2010. – 479 с.
35. Цаф В. Business Process Reengineering: «программистское мировоззрение», «человеческий фактор» и сложность мира / В. Цаф. – Режим доступа до статті: econcentre.samsu.ru/Articles/BPR.htm.

An attempt to find out the reasons of foreign scientific society interest rise in Soviet management practices and to conclude their scientific methodological importance for the modern society science is made. The article was written on the basis of Russian scientists historians works analysis.

Key words: social engineering, industrialization, totalitarianism.

Отримано: 20.09.2012